

تاریخ معاصر ایران

آیت‌الله بروجردی و فرقه دموکرات آذربایجان

عبدالرضا آقایی | دبیر تاریخ، استان لرستان، شهرستان ازنا

اشاره

یکی از حوادث مهم تاریخ معاصر ایران، تشکیل و فعالیت فرقه دموکرات آذربایجان است. این فرقه با حمایت دولت شوروی به رهبری سید جعفر پیشه‌وری در ۲۱ آذر ۱۳۲۴ در آذربایجان و زنجان اعلام خودمختاری کرد ولی درست یک سال بعد یعنی در ۲۱ آذر ماه ۱۳۲۵ بساط آن برچیده شد. یکی از عواملی که باعث سقوط فرقه دموکرات آذربایجان گردید، نقش آیت‌الله بروجردی در این جریان بود که تاکنون آن گونه که لازم بود به این موضوع پرداخته نشده است. ما در این مقاله به نقش آن مرجع بزرگ در سقوط فرقه دموکرات آذربایجان می‌پردازیم.

کلیدواژه‌ها: آیت‌الله بروجردی، تاریخ معاصر ایران، پیشه‌وری

برآمدن فرقه دموکرات آذربایجان

دهه ۱۳۲۰ یکی از حساس‌ترین ادوار تاریخ معاصر ایران است. در این دهه دو بحران مهم در آذربایجان و کردستان به وجود آمد. در خلال جنگ جهانی دوم و در شهریور ۱۳۲۰ دو کشور انگلستان و آمریکا از یک سو و شوروی از سوی دیگر نیروهای خود را - یکی از جنوب و دیگری از شمال - وارد ایران کردند. قبل از آن سفیران این کشورها به طور جداگانه یادداشت‌هایی را به دولت ایران تسلیم و اعلام کرده بودند که چون ایران در مقابل متفقین سیاست مبهمی در پیش گرفته است، به ناگزیر ارتش‌های آنان وارد ایران خواهند شد و چنین هم شد.

در آستانه پایان یافتن جنگ جهانی دوم (۱۹۴۵/۱۳۲۴) دولت ایران از کشورهای انگلستان و شوروی درخواست کرد که نیروهای خود را از ایران خارج سازند. اما دولت‌های اشغالگر اعلام کردند که تا شش ماه پس از تسلیم ژاپن، که هنوز مقاومت می‌کرد، قوای خود را از ایران بیرون نخواهد برد و در عین حال، همچنان که در ابتدای ورود به ایران اعلام کرده‌اند، استقلال و تمامیت ایران را به رسمیت می‌شناسند. پس از پایان جنگ با انجام تعهداتی، دولت‌های انگلیس و آمریکا پس از مدت‌ها اقدام به خارج کردن نیروهای خود از ایران کردند، اما هنوز نشانه‌ای از تخلیه ایران از سوی نیروهای شوروی مشاهده نمی‌شد. (مهدوی، ۱۳۸۴: ۴۲۸)

دکتر مجتبی مقصدی علت عدم خروج قوای شوروی از ایران را این‌گونه بیان می‌کند: «هدف شوروی روی کار آوردن دولت کمونیستی در ایران، ایجاد حاشیه امنیت و منطقه حائل از طریق تجزیه برخی از مناطق ایران، تجزیه آذربایجان ایران و الحاق آن به جمهوری آذربایجان، تضعیف دولت ایران و دستیابی به آب‌های گرم خلیج فارس و اقیانوس هند، دستیابی به نفت شمال و وارد نمودن فشار به دولت ترکیه بود که از میان این اهداف، امتیاز نفت شمال، واقع‌بینانه‌ترین و دست‌یافتنی‌ترین هدف آن‌ها بود.» (مقصودی، ۱۳۸۶: ۸۰)

بر چنین زمینه‌ای بود که در آذربایجان و زنجان

که تحت اشغال شوروی‌ها بود، فرقه دموکرات به رهبری سید جعفر پیشه‌وری، مقدمات جداسازی آن را از ایران فراهم کرد. این فرقه از شوروی تجهیزات جنگی دریافت می‌کرد و با پشتیبانی نیروهای نظامی آن کشور، اقدام به تضعیف حاکمیت دولت مرکزی ایران و اشغال و تصرف بخش‌هایی از آذربایجان کرد. سرانجام غائله آذربایجان که به بحران بزرگی تبدیل شده بود و ممکن بود باعث جدایی بخشی مهم از کشور ما شود، با رشادت و مقاومت مردم وطن خواه و مسلمان آذربایجان، با همان سرعتی که شروع شده بود، به پایان رسید و تخلیه قوای شوروی از خاک ایران با فشارهای بین‌المللی و تلاش‌های قوام السلطنه، که وعده امتیاز نفت شمال را به شوروی داده بود، در سال ۱۳۲۵ ش تحقق یافت. (جامی، ۱۳۸۱: ۲۳۹ و ۴۰۰)

ورود آیت‌الله بروجردی به ماجرا

هنگام برگزاری انتخابات دوره پانزدهم مجلس شورای ملی، احزاب طرفدار شوروی توانسته بودند فعالیت خود را گسترش دهند. این احزاب که در پی تسلط یافتن بر مجلس بودند، تبلیغات وسیعی را برای جذب آرای مردم به راه انداختند. در این زمان آیت‌الله بروجردی وارد صحنه سیاست شد و اعلام کرد تا زمانی که مملکت ایران در اشغال قوای بیگانه است انتخابات معنا ندارد. (رهنما، ۱۳۸۴: ۲۲) از سوی دیگر قوام السلطنه برای این که شوروی‌ها آذربایجان را ترک کنند، در سفر به شوروی قول قرارداد نفت را به استالین، رهبر شوروی، داد و برای نشان دادن حسن نیت خود به شوروی‌ها، کابینه ائتلافی خود را با شرکت سه وزیر، از حزب توده تشکیل داد. (تحریر تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۳: ۹۱) در این وضعیت چاره‌ای نبود جز اینکه مجلس دوره پانزدهم تشکیل می‌شد تا بتواند قرارداد نفت با شوروی را تصویب یا رد کند. دکتر مهدی حائری یزدی در این زمینه می‌گوید: «در مسئله آذربایجان، قوام السلطنه به ایشان [بروجردی] پیغام داد که الان چون در کار انتخابات آذربایجان مسئله هست، به‌علاوه

آیت‌الله بروجردی

برای دفاع از تمامیت

ارضی کشور و خروج

قوای بیگانه از ایران،

با دولت قوام همکاری

کرد. نمایندگان به

شهرهای سراسر ایران

اعزام کرد و از علمای

آنجا خواست که به

ایشان [دولت] تلگراف

بزنند که تا آذربایجان

آزاد نشده است، دولت

انتخابات را شروع

نکند

قوام السلطنه

ما با روسیه راجع به نفت شمال قرارداد بستیم، که این قرارداد را به مجلس پانزدهم برای تصویب ببریم و الان قضیه آذربایجان است و بدون {شرکت} آذربایجان در انتخابات، نباید {در سایر استان های ایران} انتخابات بشود، احتیاج {هست} به اینکه آیت الله بروجردی انتخابات را تحریم نکنند؛ انتخابات کشور را به طور کلی تحریم نکنند، به همین دلیل که آذربایجان مسئله دارد و نمی تواند بدون حل مسئله اقدام به انتخابات نماید.» (خاطرات دکتر مهدی حائری یزدی، ۱۳۸۱: ۶۶)

آیت الله بروجردی برای دفاع از تمامیت ارضی کشور و خروج قوای بیگانه از ایران، با دولت قوام همکاری کرد. نمایندگان به شهرهای سراسر ایران اعزام کرد و از علمای آنجا خواست که به ایشان

{دولت} تلگراف بزنند که تا آذربایجان آزاد نشده است، دولت انتخابات را شروع نکند. خود آیت الله بروجردی هم تلگراف زد و انتخابات را تحریم کرد. (همان) نمایندگان ایشان علاوه بر این مأموریت در دیدار با مردم شهرهای مختلف، آن ها را نسبت به مسئله آذربایجان آگاه کردند. این اقدامات موجب شد که در سراسر کشور جبهه واحدی برای رهایی آذربایجان از دست فرقه دموکرات، و در واقع از اشغال شوروی، تشکیل شود.

تحریم انتخابات مجلس پانزدهم، از طرف آیت الله بروجردی به بهانه تحت اشغال بودن آذربایجان، حکومت پیشه‌وری را متزلزل ساخت و زمینه قیام مردم تبریز علیه فرقه دموکرات آذربایجان شد. پس از خروج نیروهای شوروی، انتخابات مجلس برگزار شد و نمایندگان نیز امتیاز نفت به شوروی را تصویب نکردند.

پس می توان گفت که آیت الله بروجردی با دخالت در سیاست و همراهی با دولت قوام السلطنه، توانست از تجزیه شدن بخشی از خاک ایران جلوگیری کند، زیرا اگر آذربایجان از ایران جدا می شد، مقدمه ای بود بر تجزیه ایران و از بین رفتن یکپارچگی آن، که به دنبال آن حاکمیت یک دولت شیعی بر ایران از بین می رفت. بنابراین دفاع مدبرانه آیت الله بروجردی از تمامیت ارضی و حاکمیت ملی ایران شیعی لازمه حفظ کیان تشیع بود. (رهنما، ۱۳۸۴: ۲۲)

۱. تحولات سیاسی، اجتماعی ایران (۱۳۵۷-۱۳۲۰)، به اهتمام دکتر مجتبی مقصودی، تهران: روزنه، ۱۳۸۶.
۲. تحریر تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی (مجموعه برنامه داستان انقلاب از رادیو بی بی سی)، به کوشش عمادالدین باقی، قم: نشر تفکر، ۱۳۷۳.
۳. خاطرات دکتر مهدی حائری یزدی (تاریخ شفاهی ایران)، به کوشش حبیب لاجوردی، تهران: نشر کتاب نادر، ۱۳۸۱.
۴. رهنما، علی، نیروهای مذهبی بر بستر حرکت نهضت علی، تهران: نشر نو، ۱۳۸۴.
۵. جامی، گذشته چراغ راه آینده است، تهران: نیلوفر، ۱۳۸۱.
۶. مهدوی، عبدالرضا هوشنگ، تاریخ روابط خارجی ایران، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۴.

